İLETİŞİM ÇAĞI

Mustafa Arslantunalı

I

"Bilgi her gün bir çığ gibi çoğalsın,
İnsanların yaşamı ışısın, aydınlansın."

Encyclopedia Britannica'nın öndeyişindeki bu dileğin gerçekleşmekte olduğu söylenebilir. En azından ilk yarısının: "Bilgi", ansiklopedileri anlamsızlaştırıp —"herşeye hakim" konumlarını yıkarak— varlık sebeplerini ortadan kaldıracak bir hızda, *çığ gibi* çoğalıyor her gün. Özellikle de elektronik iletişim alanındaki yeni teknolojiler, bilginin işlenmesi ve yayılmasında, şimdiye dek görülmedik olanaklar sunuyor günümüz insanına.

Popüler bilim yazılarıyla ve sayısız modern peri masalıyla (kendisi, bunlara *bilim-kurgu* adını veriyor) ünlü Isaac Asimov, 1970'te insanlık tarihindeki dördüncü iletişim devriminin başladığını ilan etmişti: Konuşma, yazı ve basılı yazıdan sonra, *elektronik iletişim* evresi.

Asimov, bu tür kehanetlerde "ilk" değildi. On yıl kadar öncesinde bir tür "teknoloji peygamberi" mertebesine erişen Marshall McLuhan, devrimcilik açısından Asimov'dan kat kat ileri gitmiş, iletişim araçlarını insanın duyu organlarıyla merkezi sinir sisteminin doğal bir uzantısı olarak tanımlayıp bütün bir insanlık tarihini medyanın gelişimine indirgeyebilmişti. McLuhan'ın, büyük bir popülerliğe erişen savı "*medium is the message*", kolay kolay reddedilemeyecek bir savı içermesine rağmen, birtakım araç-gereç ve teknikler bütünüyle sınırlandırılmış teknolojinin dış ortamdan soyutlanmasına dayanan tek boyutlu bir tarih kuramının sloganı durumundadır: İletişim araçlarının kendileri —iletttikleri değil— birer iletidir, toplumsal örgütlenmeyi doğrudan belirledikleri ve içerdikleri için. Bir medyanın içeriği, başka ne anlama gelirse gelsin, her zaman bir başka medyadır. Yazının içeriği, sözdür, nasıl ki yazılmış sözcük, basılmışın içeriğidir, basılmış sözcük de kitabın.

Bütün bir uygarlığın gelişimini sözlü, yazılı ve basılı iletişim biçimlerinin nitelikleriyle açıklamaya kalkıştığı için, McLuhan'ın, mimari ve kentlerin doğuşunu "yazının bulunuşuna", bireyin ortaya çıkışını da "basılı metnin yüz yüze iletişimi geri plana iterek, okuyan insanı mahremiyetiyle baş başa bırak-

masına", başka etmenleri hiç söz konusu etmeksizin bağlaması hiç şaşırtıcı değildir. O kadar ki, aynı mantıkla, kapitalizmin gelişmesi bile, XII. yüzyıldan bu yana soyutlama sistemlerinin ve onları biçimleyen tekniklerin gelişmesine paralel bir süreç olarak yorumlanabiliyor...

Basılı metnin okuru dünyadan yalıtıp bireyciliğin gelişimini körüklediği yorumuna karşılık olarak; basılı kitaplar sayesinde bir başına kalmış düşünürlerin toplumun öteki kesimleriyle bağ kurabildiği yanıtı verilir tabii, ama böyle bir yorumlama sistemi içinde bu tür bir soruya yer olabilirse!

Ayrıca, bu yorumlar tarihsel olgularla temellendirilirken, "Euclcides uzayının Fenike alfabesiyle"[1], Roma imparatorluğunun da "papirüsün yaygın kullanımıyla" açıklanması gibi ilginç sonuçların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Roma'nın çöküşü ise tabii ki yine papirüs yüzünden olacak, "bir zamanlar bir Roma gölü olan Akdeniz'i ele geçirerek bir müslüman gölü haline getiren Muhammed'çilerin papirüs yollarını kesmesi"ne[2] yorulacaktır! Roma'nın dağılıp çözülmesiyle İslam uygarlığının doğuşu arasındaki aşağı yukarı 300 yıllık farkı görmeyen ya da görmezden gelen McLuhan'ın "teknolojik bireyciliği", tarihin *yeniden* yazılması gibi "çağdaş" bir işlevi de üstlenmiş görünüyor...

McLuhan için, sözlü anlatım kabile kültürlerini, alfabe kullanımı daha karmaşık ve örgütlü toplumları, elektronik iletişim ise, yeniden kabileleşen ve cemaat hayatına dönen kültürleri karakterize eder: İletişim araçlarının getirdiği olanaklarla küçülen dünya, bir *evrensel köye* dönmenin eşiğindedir.

Bütün bu anlatım biçimlerinin, belli dönemlerin karakteristikleri olduğu kesindir; karmaşık bir *toplumsal* örgütlenme gerektiren (elbirliği, alet yapımı...) mamut avına çıktığından beri insan toplulukları için iletişimin dirimsel bir önem taşıdığı da su götürmez. Ama bütün bir toplumsal evrenin iletişim biçimlerine dayanılarak ("Gutenberg galaksisi") yorumlanması, belli dönemlerin, içerdikleri karakteristiklerden *birisiyle* açıklanması, en hafif deyimiyle *su götürür*. İletişim araçlarını, hatta bütün teknolojiyi "insanın doğal uzantısı" olarak gören McLuhan'a kalırsa, bisiklet bacaklarımızın, telefon kulağımızın, bilgisayar da beynimizin bir uzantısıdır, ilginç olan, Kathleen Woodward'ın dediği gibi[3], böylelikle artık mikro elektronikten daha ileri bir teknoloji düşleyemez duruma gelişimiz! Malûm, insan gövdesinin sınırları var: Beynin de hesabı görüldüğüne göre, başka hangi organımızın uzantısı yapılabilir mühendisler tarafından?

McLuhan'ın önemi, 60'lı yıllarda "Newton, Darwin, Freud, Einstein ve Pavlov'dan beri en önemli düşünür" olarak görülebilmesini sağlayan popülerliğinden ileri geliyordu, oldukça eski bir liberal geleneği, kitle iletişim araçlarına sansasyonel bir malzeme olabilecek kadar çarpıcı ve bir o kadar da sığ

bir tarzda —neredeyse kâhince bir tavırla— formüle etmesinden kaynaklanan bir popülerlik... "Medium is the message', ilginç bir şekilde, öncelikle McLuhan'ın *kendisi* için geçerli gibi görünüyor: Herhangi bir Avrupa ülkesinde, McLuhan'ın —belki Pavlov'un da— yukarıdaki isimlerle birlikte anılması küçük çaplı bir skandala yol açabilirdi; akademik dünyadan çok, ABD kitle iletişim endüstrisince takdir edilen McLuhan'ın "iletisi" sık sık boy gösterdiği bu endüstri araçlarının popüler ve "hızlı" dünyasından dışarıya çıkamadı...

Kaldı ki, iyimserlik dozu çok yüksek bu "evrensel köy" benzetmesi, 60'lı yıllarda bile o kadar özgün bir buluş değildi: Her yeni teknoloji, ilkin baş döndürür, soluk keser; başka bir dünyaya açılan bir kapıdır sökün edip geldiğinde. Oysa unutulur, her "yeni" gereç, her yenilik, ilkin bu dünya içine yerleşmek, kendini eskiye, eskilere kabul ettirmek, ve belki, bütün bunlar için de "zamanı beklemek" zorundadır. Hiçbir yeni teknik, bir başına yeni bir dünya yaratamaz.

Bu basit hakikati örneklemek için, bugün gerçekleşenlere değil de, geçen yüzyıldakilerin, bugün nelerin gerçekleşebileceğine ilişkin öngörü ve umutlarına bir göz atmak daha aydınlatıcı. Sık sık, yetmiş-seksen ya da yüz yıl önce, bugünkü gelişmelerin hayal bile edilememiş olduğunu söyleyerek övünürüz, geçen yüzyıldaki yeni dünya öngörülerinin ve büyük hayallerin çok gerilerinde seyrediyoruz oysa ki. Örneğin AT&T'nin baş mühendisi Carty, daha 1907'de, telefondan neler umuyormuş bakın:

> "Bir gün bütün halkların aynı dili konuşmasını ya da aynı dillerle anlaşmalarını zorunlu kılacak bir dünya telefon sistemi kuracağız ve bu, yeryüzündeki bütün halkları bir kardeşlik ortamı içinde biraraya getirecek."[4]

Carty'nin sözleri de, *Britannica*'daki dileği andırıyor: Günümüzde *bir* yarısıyla gerçekleşmiş bir öngörü.

Aydın Uğur, bilgisayar donanımında kullanılan ikili sayı sisteminin, bugün pek çok uzman tarafından, Carty'nin telefon şebekesinden umduğu "evrensel dil"in yaratıcısı olarak görüldüğünü belirtiyor. Bilgisayar dünyası, elektronik iletişim ya da teknolojik gelişmeyle ilgili Amerikan ya da Japon işi herhangi bir kitabı açıp baktığınızda, büyük bir olasılıkla, benzer umutların sayfalar arasından dalga dalga yayıldığını görüyorsunuz: Geleceğe ilişkin kestirimler ya da düpedüz toplumsal çözümlemeler yaparken, her bir yazar, büyük bir zevk ve iştahla, bilgisayarların özelliklerinden, elektroniğin doğasından, yeni olanaklardan... söz ediyor uzun uzun. Bitlerden byte'lara, ikili sayı sisteminden programlama dillerine, Shannon'un enformasyon kuramından von Neumann'ın *saklı program* kavramına dek, bütün *teknik* bilgi yığını —neredeyse,

yeni oyuncağını arkadaşlarına göstererek oyununa katılmalarını isteyen bir çocuğun heyesiyle— anlatılıyor; üstelik bunca "teknik" bilgi yükü çoğu zaman, acceleci genellemelere, çok farklı düzeyler ve konumlar arasında kurulan yapay paralelliklere, toplumsal olanın elektronik düzleme indirgenmesine yol açmaktan başka bir işe yaramıyor gibi. "Yanlış bilinç aşılama kampanyaları"na ilişkin komplo teorilerini gene bir yana bırakırsak: Onca okumuş-yazmış bunca koskocaman adamla kadın hiç mi akıllanmıyor? Yoksa, bir "mühendisler ideolojisi"ni söz konusu ettirecek denli yaygın olan bu tür eğilimleri, salt bir *teknoloji tapınısıyla* açıklanıp baştan savılacak kadar yalın heveslere bağlamak mümkün değil mi.

Burjuva devrimleri çağının bilim ve ilerleme anlayışı, bilgiye köklü bir inancın yansımasıydı, *bireyin bilgisine*: Bireyin mutlak önceliği kavramına dayanan, rasyonel bireye ve onun deneysel gereçleri kullanarak yarattığı, aklın ürünü olan bilim ile teknolojiye katıksız inancı beraberinde getiren liberal dünya *bilginin yayılmasına* başat rolü vermekte gecikmedi: Bütün toplumsal sorunların kaynağı bireyin rasyonel bilgiden yoksun oluşu ya da iletişimsizlikti...

Bugün, elektronik kitle iletişim araçlarına ve bilgisayarlara "takmış" olan ahir zaman teknoloji peygamberleri, *elektronik uzayı* bir mesih olarak sunuyorlarsa, bu, aydınlanma geleneğinin günümüz koşullarına uyarlanmasından başka bir şey değildir. Geçen yüzyılda gazetelerden, bu yüzyılın başında telefondan, daha sonra da radyodan... beklenen o aynı büyülü değişim. Aydınlanma'nın bireyi giderek aşınıp "yok olmaya" yüz tutuyorken üstelik.

Yine de, liberal gelenek çerçevesindeki yeni kuramlara —bunların hepsi McLuhan kadar kolayca hakkından gelinecek düzeyde değil— karşı, salt Frankfurt okulunun artık klasikleşmiş eleştirisiyle yetinmek mümkün değil gibi... *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde Adorno ve Horkheimer'ın geleneksel toplumsal kurumları deviren burjuva zihniyetini "eleştirel akıl" ve "araçsal akıl" olarak ikiye ayırmaları, bir yandan varolan yapıyı sorgulamayı, öte yandan da elde ettiği sonuçları uygulamaya koymayı hedefleyen bu yeni sınıfın tarihsel bir çözümlemesini yapmaya yönelikti: Burjuvazi egemenliğini ilan ettikten ve bireyin —bilgeliği yerine— servetini artırmayı seçtikten sonra eleştirel aklın "artık gerek duyulmadığı" için bastırılması, teknik gelişmeye ilişkin toplumsal boyutların bilim dışına itilmesine yol açmış, artık teknoloji, her türlü değer yargısının dışına taşınarak "saflaştırılmıştı"... Bilim ile ideoloji arasına kesin bir ayrım koyabilmek, neyin *teknoloji* olup neyin olmadığına karar vermek kadar güç olduğundan, çağdaş bilimin konumu da, aynı çerçevede ele alınabilir. "Hayır" diyecektir bu tür tartışmaları pratiğine "bulaştırmaktan" hiç mi hiç hoşlanmayan bilim adamı, "bilim nesneldir".

Oysa yukarıdaki sözleri söylerken iri iri açılmış gözleri bile, *bu tür* bir nesnellik anlayışının bilimi nasıl temellerinden yalıtmaya yöneldiğini göstermeye yeter.

Temel olarak, "ilerlemenin, kendi karşıtı olan barbarlığa yol açtığı, bireyin özgürleşmesi vaatlerinin onun aşınmasıyla sonuçlandığı" savıyla özetlenebilecek olan Adorno ve Hrokheimer'ın yaklaşımı, birey aklının ve onun yol açtığı sonuçların ikiye ayrılmış niteliğini ortaya koyarak kitle iletişiminin gelişimi üzerine yapılacak öngörüler için bir taban oluşturmaktadır ama, iletişim uyduları ve bilgisayarlar çağını kavramak üzere yeni kuramsal çözümlemelere ihtiyaç olduğu da açıktır. Özellikle, araçsal akıl ile şekillenmiş bu dünyayı radikal bir şekilde değiştirmek isteyenler için.

Bilgisayarların, uyduların, elektronik iletişim ağlarının... sadece yeni araçlar olmalarından ötürü değil: Bu araçlarla birlikte, dünya artık, liberal geleneğin bile ummadığı ölçüde değiştiği, artık o *eski dünya* olmaktan çıktığı için.

McLuhan'a dönersek: "Tek bir evrensel köye dönüşmüş dünya" öngörüsü hızla gerçekleşiyor aslında, 'Köy'ün bütün olumsuz özellikleriyle yapılanmış bir ortama doğru hızla evrilen, tek bir evrensel dile hapsolmaya yönelen (bu "evrensel dil", *Newspeak*'ten ne kadar farklı olabilir?); standartlaşmanın, homojenliğin egemen olduğu, değişik gelişmişlik düzeyindeki toplumların, farklı kültürlerin ve yaşama tarzlarının dünya ölçeğindeki büyük bir potada eritilip yutulduğu bir dünya.

Evrensel köy vaadi de gerçekleşiyor, bütün ötekiler gibi: *Bir* yarısıyla.

II

İletişim devrimi. Bilişim toplumu. İkinci sanayi devrimi. Elektronik toplum. Bilgisayar devrimi. Endüstri-sonrası toplumu. Bilgi çağı. Enformasyon demokrasisi. İleri-teknolojik toplum. Sibernetik çağı. Telekomünikasyon devrimi.

Günlük gazetelerden kuramsal yapıtlara kadar her yerde bir "devrim" lafı. Yeni bir toplumsal düzeni, yeni bir sistemi haber veren, yeni bir çağın müjdecisi terimler, tamlamalar gırla gidiyor bugünlerde. "Devrim" lafı ne kadar irkilticiyse, bu "devrimler" bir o kadar çekici. "Bireysel" olarak bir şeyler yapmanız, "vay be!"den başka bir tavır almanız gerekmiyor, ondan mı acaba?

Bütün bu devrin muhabbetinin, teknolojik gelişmeye bağlanan umutları olduğu kadar, bu gelişmenin korkunç hızıyla ortaya çıkan şokları da yansıttığını düşünemez miyiz? Öylesine bir hız ki, sıradan insan için bu şokları gündelik hale getirip, her türden yeniliğin düşünülüp taşınılmaksızın bir devrime (yani,

ilerlemeye) bağlanmasına yol açıyor...

Şu bildik hikâye: 50'li yıllardan bu yana büyük bir hızla gelişen ve ufalan bilgisayarların, 70'lerin başından itibaren bilgi-işlem merkezlerinden çıkarak yana yöreye yayılması, kişisel bilgisayarların doğuşu ve hepsinden önemlisi, bilgisayar teknolojisinin kitle iletişim araçlarına eklemlenebilir hale gelişi, gerçekten de teknolojik bir çığır açtı: Halihazırda farklı kanalları kullanan, farklı tür sinyallerle işleyen radyo, televizyon, telefon, faks, teleks... gibi araçların ve tabii ki bilgisayarların ortak bir şebekeyi kullanmaları artık mümkün. Ortak bir *sayısal* iletişim ağını.

Bilgisayar dışındaki "klasik" iletişim araçlarının hemen hepsi, şimdiye dek *analog* iletim biçimlerini kullanıyor, kabloyla ya da kablosuz, çeşitli frekanstaki analog sinyallerle iş görüyorlardı. Bu araçlarla bilgisayar arasında kurulan bağlantılarda kullanılan *modem* (MOdulator-DEModulator) adı verilen sinyal çevirme arabirimleri sayesinde, sayısal sinyallerle analog dalgalar birbirlerine çevrilebiliyorlardı ama, bilgi iletimi temel olarak bildiğimiz telefon sinyallerinde olduğu ibi benzeştirmeli (analog) nitelikteydi. ISDN (*Integrated Services Digital Network*; Tümleşik Sayısal Hizmetler Ağı) adı verilen ve 90'lı yılların sonuna doğru Batı ülkelerinde yaygınlaşması muhtemel büyük çaplı proje, modem benzeri arabirimlere gerek kalmadan her tür iletinin tek bir kanaldan akmasını sağlayacak, böylelikle, sayısal enformasyonun depolanma ve yeniden işlenme kolaylığı ile aktarım kapasitesinin büyüklüğü, hem bilgi iletiminde, hem de kitle iletişiminde güvenilirliği ve hız artışını beraberinde getirecek.

Büyük veri yığınlarının işlenmesi, iletişim ağlarıyla birbirlerine ve "kullanıcılara" bağlı veri bankalarının bilgiye erişimi kolaylaştırması, robotların seri üretime girişi, büroların "otomatikleşmesi", hatta iletişim ağları sayesinde işin eve taşınmasıyla birlikte ortadan kalkması, süper bilgisayarların bütün bu ağır yükün altından kalkabilecek hız ve performansa erişmeleri, görüntü işlemede ve çoğaltmada yeni olanaklar... teknolojinin kısa vadeli vaatleri arasında ilk akla gelenler.

Tümleşik yapı, yeni iletişim araçlarını da doğuruyor: *Videotext* (videoyazım) ile *teletext* (teleyazım), uydu yayınlarıyla bilgisayar teknolojisinin eski iletişim araçlarına entegre edilmesiyle ortaya çıkan, sayısal sinyallerle kodlanmış metin ve grafiklerin, tümüyle elektronik yollardan, ucuz bilgisayar terminalleri aracılığıyla abonelere dağıtılmasına dayanan karma ortamlar. Kablolar aracılığıyla sadece abonelerine yayın yapan kablolu televizyon, fiber-optik kabloların pahalılığı yüzünden şimdilik sadece prensipte olsa da, çift yönlü iletişime olanak veriyor ve uydular sayesinde abonelerinin sayısız kanalı izleyebilmesini sağladığı gibi, öteki kitle iletişim araçlarının yapamayacağı, özel

ilgi alanlarına yönelik yayınları mümkün kılıyor. Kablolu televizyonu gündeme getiren ve telefon hatlarındaki iki bakır telli kablolara göre 300 defa büyük kapasitede bilgi iletebilen *koaksiyal kablo*, çoklama (*multiplexing*) ve anahtarlama (*switching*) teknikleri, bütün kitle iletişim araçlarının sinyallerini tek bir hat üzerinde taşıyabilecek olan fiber-optik kablolar, mikro dalga yayınları, hücresel radyo, holografi tekniklerinin getirdiği yeni görsel boyutlar, tepemizde dönüp duran 4000'in üzerinde uydu... Bütün bu teknik yeniliklerin, dünyayı iyice küçülttüğü söyleniyor sık sık: Böylelikle, veri bankaları ve bu bankalara bağlı sayısal iletişim ağları sayesinde, evinizden dışarı adım atmadan çok büyük bilgi yığınlarına erişebileceksiniz... Bunlar ister belirli bir konuya özgü ekranlar dolusu belge olsun, isterse renkli grafikler, eğlence programları, elektronik yayın hizmetleri ya da son çıkan filmler; hepsi 1-0 dizileriyle kodlanmış olacaktır.

Ama siz en az şimdiki kadar net görüntüleri seyredip, kütüphanelerde saklambaç oynamak zorunda kalmadan istediğiniz bilgileri veri bankasından çekebilecek olduktan sonra... Ne gam! 75 kanallı televizyonunuzda dilediğiniz programı seyredebiliyor, tele-konferanslar sayesinde dünyanın öbür ucundaki iş ortaklarınızla *brainstorming* yapabiliyorsunuz ya, siz ona bakın... İster sayısal tabana dayansın, isterse tabansız olsun, önemli olan kitle iletişim sistemlerinin size sayısız seçme olanağı vermesi: Bugüne dek herkes kitle iletişiminin tek yönlülüğünden yakınmıyor muydu? İşte şimdi, gerçekten *çoğulcu* bir dünyada yaşama fırsatınız olacak!

Galiba şu yukarıdaki son paragrafla birlikte, "enformasyon toplumu" kuramlarına göz atacak havaya girmiş bulunuyoruz: Biliyorsunuz, teknik yenilikleri haber veren yazıların hemen hepsinde biraz reklam, biraz da pazarlama kokan bu siz'li ağızlar pek yaygındır, "*Siz* artık şunu şunu da yapabilirsiniz" kalıbı, kişilere kullanılması gereken bir olanaklar paketi sunar ve dikte eder. Eh, reklamcılık da enformasyon sektörünün bir parçası olduğuna göre... Mesele yok.

Reklamcılık gibi, enformasyon sektörünün içinde sayılan alanların sayıca çokluğu, kuramcıların hizmet sektörünün neredeyse tamamını enformasyon sektörü içinde değerlendirdiklerini gösteriyor. Bu alanların çoğu, geçen yüzyılda da yok değildi elbette; o sıralarda olmayan, enformasyon gibi bir paradigmaydı.

Aynen şunun gibi: İletişimin günümüz toplumunda başat duruma geçtiği söylendikte, insanlığın ortaya çıkışından bu yana —elbette "ortaya çıkışı" sırasında da— her topluluğun, her kültürün eksenini iletişim davranışlarının oluşturduğu —iletişim davranışlarını tanımlamanın ve ayırmanın güçlüğü bir yana— yadsınmış olmuyor. Değişik dönemlerde farklı parametrelerin ön plana çıkması, belirleyici bir rôle kavuşması ve toplumsal dinamikleri yönlen-

dirmesi ne kadar doğal ise; belirli bir noktadan dönülüp geriye bakıldığında, bütün bir tarihsel sürecin, zamanın modasına uygun bir şekilde incelenmesi, döneme özgü söylemle yorumlanması, o anki atmosfere bağlı olarak değerlendirilmesi de, bir o kadar kaçınılmaz.

Biz gene de buna *nesnellik* diyoruz; çünkü McLuhan ve Daniel Bell gibi kuramcıların tek bir paradigmayı bütün tarihe yayan indirgemeciliği dışında; merkezi kavramlarını öteki toplumsal dinamikleri imha etmeksizin tarihsel sürece uygulayan nesnel bir tutum var. Eskilerin düşledikleri ve bayıldıkları o katıksız nesnelliğe ulaşamasa da, var.

Aralarında çok büyük düzey ve ciddiyet farkı olduğu için, Daniel Bell'i McLuhan ile aynı kefeye koymam yanlıştı. Üstelik, ardında popüler bir iki savsözden başka bir şey bırakamayacağa benzeyen McLuhan'ın tersine, günümüzü niteleyen en meşhur terimin babası olarak kuramsal bir ağırlığı var Daniel Bell'in: Günümüz toplumunu nitelemek üzere 70'li yılların başında ortaya attığı "*endüstri-sonrası*" sıfatı[5], aslında yeni çağı yeni bir sıfatla selamlamak için seferber olan yığınla başka kuramcının önerileri arasından sıyrılıp popülerliğe erişmişti. Sayalım: *Post-bourgeois* (George Lichtheim), *post-capitalist* (Ralf Dahrendorf), *post-civilized* (Kenneth Boulding), *post-economic* (Herman Kahn), *post-protestant* (Sidney Ahlstrom), *post-ideological* (Lewis Feuer), *post-historic* (Roderick Seidenberg), —en aşinası— *post-modern* (Amitai Etzioni), —en pragmatik olanı— *post-petroleum* (Richard Barnet)[6], *post-collectivist* (Sam Beer) ve *post-industrial* (Daniel Bell).

Örneğin Dahrendorf'a göre, endüstriyel toplumu karakterize eden şey üretim araçlarının mülkiyeti değil, otorite idi, oysa kapitalizm sonrası toplumda sınıfsal konum siyasal otoriteden bağımsızdır artık. George Lichtheim, üzerinde temellendiği "hür teşebbüs"ün kurumsallaşmasıyla birlikte XIX. yüzyıla ait sınıfsal yapının çözülmeye yüz tuttuğunu savunuyordu: Modern endüstriyel toplum, ne proletaryayı gereksinmektedir, ne de burjuvaziyi. Amitai Etzioni ise *Active Society* adlı kitabında, sonraları mimariden edebiyata, gömleklerden felsefe yapıtlarına ve giderek bütün çağdaş düşünce ufkuna yamanacak kadar yaygınlaşıp popülerlik kazanan *post-modern* terimini ortaya atarak, "İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda iletişim, bilgi ve enerjinin dönüşümüne ilişkin teknolojilerdeki radikal gelişmelerle birlikte, modern periyodun sona erdiğini" ilan etmişti...

Bütün bu saydıklarımıza önemsiz bir katkı olarak, *post-green*, ya da *post-world* gibi bir terimi piyasaya sürebilirdik; ama bu türden önerilerin yararı ve sınırları üzerine biraz kafa yorduktan sonra: Ne yukarıdakiler, ne bizim "şıklık olsun" diye uyduracaklarımız, yaşadığımız şu dönemin birer betimlemesi ya da *tanımı* olarak görülebilir, ister tutarlı tezlerle temellendirilmiş olsunlar, isterse

birer kelime oyunu olmaktan öteye gidemesinler... Daha önceleri moda olan *pre-* örneklerinin teleolojikliğiyle (*pre-capitalism*'den söz ettiğinizde, arkadan kapitalizmin gelmesi, "tarihsel bir zorunluk"tur) taban tabana karşıt olan bütün öteki *post*'lar gibi, *post-modern* de, daha çok, ortaya atılmış bir *soru* gibi görülmeli; çünkü *post-* öncekinin kendisi, kuramcıların çağımıza özgü bir durum üzerinde uylaşıma varmış olduklarını gösteriyor: Bir şeylerin artık sona erdiği... Sona erenlerin yerine neyin geleceği konusunda ise, —anlaşmak şöyle dursun— kimsenin ayrıntılı ve kesin bir tasarısı yok gibi. Geçmiş ile şimdi arasına, halihazırda varolan bir öncelik-sonralık ayrımından başka bir sınır koyamayan, kendine henüz —kendisini temellendiren bir önceki dönemin sona erdiğini söylemekten başka— ad bulamayan bir çağ: Bir hesaplaşma henüz tamamlanamadı, geçen yüzyıl(lar)ın projeleri tümüyle tüketilip aşılamadıysa, hepsinden önemlisi, yüz yıl öncesiyle bugün arasında —dünyayı tanınmayacak ölçüde değiştiren bütün dönüşümlere rağmen— belirgin bir kesinti yoksa, başladığı iddia edilen *yeni çağ*, kendini nasıl temellendirebilir?

Yoksa, yeni çağdan falan değil de, Umberto Eco'nun sık sık üzerinde durduğu gibi, "ortaçağların geri dönüşü"nden mi söz etmeli?

Her çağ, kendine yeni ve afili isimler yakıştırır. Yüzlerce. Elektrik, atom, uzay, otomasyon... çağlarını bir bir geçirmedik mi? Tabii, genellikle bir çağın ismi, onun mirasçıları tarafından konduğundan, bizim bütün kestirim ve yakıştırmalarımızın tersine, torunlarımızın XX. yüzyılı, örneğin bir "barbarlık çağı" olarak görüp görmeyeceklerini bilemeyiz. Önemli dönüm noktalarını, kesintileri dile getirmeye ve doğrudan bir tarih anlayışını yerleştirmeye yönelik olan, mirasçılar eliyle konmuş çağ isimlerinden bile çok daha yakıştırmadır bizim seçeceğimiz adlar: Şu çağları habire açıp kapatmak, tarihi, bir süreklilikten çok kesintilerle algılamaya çalışmak çok bir işe yarar mı, kendi *iç sürekliliğimiz*, neyin gerçek bir kopuş, neyinse sadece eskinin "doğal" bir uzantısı olduğunu anlamamızı engellerken?

Eco'nun çeşitli yazılarında ve *Gülün Adı*'nda günümüzle Ortaçağ arasında kurduğu eğlenceli paralellikler, hem bugünün, "çağ atlatıcı"lar tarafından gösterildiği ölçüde parlak olmadığını hatırlatması açısından, hem de Ortaçağ gibi "karanlık" bir geçmişe bakışımızı sarsıp tartması açısından ilgi çekici: Hem tarihsel olarak, hem de bugün yaşayan imgeleri açısından, en az birkaç tane "Ortaçağ" olduğunu bilmek koşuluyla. Eco, bugün "geri gelen" Ortaçağ için, Roma imparatorluğunun çöküşü ve Pax Romana'nın kriziyle ortaya çıkan dağılma sürecini seçmiş[7]. Pax Americana'nın krizini bir süreçle karşılaştırırken, simetrilerden ve birebir karşıtlıklardan hiç mi hiç kaçınmıyor: Kentler arasında iletişimin en aza indiği, Roma yollarının ve merkezlerinin birer birer etkinliğini yitirdiği, nüfus yoğunluğunun azaldığı, teknolojinin gerilediği bir

dönemle; kentlerde yoğunlaşan, iletişim araçlarıyla tıka basa dolu, nüfus yoğunluğunun alıp başını gittiği günümüzün uygarlığı birbirlerine tümüyle karşıt imgeler kuruyor olabilir ama, Ortaçağ'da hemen her yere egemen olan korku ve güvensizlik, çağdaş metropollere de sinmiş değil midir? Göçlerle birlikte kentler kendilerini var eden özelliklerin önemli bir kısmını yitirmediler mi? İmge ve ikonlara boğulmuş şu yaşadığımız *iletişim çağı*nın, *karanlık* Ortaçağlar'la, "öteki"lerle ilişkilerimiz açısından taban tabana zıt olduğu söylenebilir mi?

> "Ortaçağlar görüntünün uygarlığıydı, katedral taştan büyük bir kitaptı, ve aslında reklamdı, TV ekranıydı, çizgi romandı, her şeyi anlatan ve açıklayan, açıklaması gereken, Dini ya da dindışı tarihi vakalar, azizlerin hayatını (süperstarlar ve pop yıldızları, büyük davranış modelleri olarak, bugün politik iktidarı olmayan, ama karizmatik bir güce sahip bir elit sınıf durumundadır), kaderin gizlerini, ekim-hasat mevsimlerini, yılın günlerini, sanatları ve hünerleri, dünya üzerindeki ulusları..."[8]

Fransiskenler'le Dominikenler'i Troçkist ve Stalinist gruplarla eşleştiren, bir Amerikan üniversite kampusüyle X. yüzyılın manastırları arasında matrak benzerlikler bulan, her iki çağın kıyamet beklentilerini karşılaştıran... Eco'nun, ciddi tezlere dayanan yeni bir çağ yorumuna giriştiğini düşünemeyiz pek; onunkisi, yeni bir çağ müjdeleyen bütün afili tezlere karşı alaylı bir eleştiri, teorik bir maytap geçme operasyonudur daha çok. "İfrata kaçan iletişim" ile Ortaçağın "iletişimsiz"liği, *evrensel köy* ile de kırın yalnızlığındaki feodal köylerin tekdüze hayatı arasında kurulabilecek benzerliklere dair anıştırmalar, *enformasyon çağı* teriminin ardındaki öncüllerin reddi olarak görülebilir...

Hadi Ortaçağlar'ı geçelim bir kalem; daha geriye uzanıp altın post efsanesini hatırlayalım ve XX. yüzyılın —altından olmasa da— her yerde *post* arayaduran *modern* argonotlarına dönelim. Agoslular'dan kat kat daha kolay bir serüven onlarınki, çünkü ellerinde, Argos'un yelkenlerini şişiren rüzgârdan çok daha etkili ve tılsımlı bir araç var: Bilgisayar.

Elbette post-modernizme ilişkin tartışmalardan, enformasyon teknolojilerinin geleceğiyle ilintili kestirimlere, kitle iletişim kuramlarından, ideoloji sorunundan... kapitalizmin yepyeni bir yapıya doğru evrildiği yolundaki öngörülere kadar bütün bir düşünce ufkunu *bilgisayar* ile sınırlamış olmuyoruz bunu söylemekle. Çok farklı alanlarda benzer sorunları gündeme getiren, bugün soluduğumuz havaysa, günümüzün iklimiyse; yüzeyselliğe düşmek pahasına *bütünsel*ligi seçmeyi, sınırlı bir çerçevede yoğunlaşmak yerine konuyu yaymayı, hatta dağıtmayı göze almamız gerekebilir: öyleyse post-endüstriyel toplum ya da post-modern nitelemelerini, her zaman enformasyon toplumu ya da enformasyon çağı terimleriyle birlikte düşünmek durumundayız; modernizm

adı verilen o koskocaman ve cafcaflı projeler mozaiğinin kriziyle, müjdelenen yeni toplumsal gelişmeler ve eşiğinde olduğumuz iddia edilen endüstri sonrası çağı arasında hiçbir bakımdan bir sebep-sonuç ilişkisi kurulamayacağını bile bile...

Modernizmin krizinden boyuna söz ediliyor ama, krizin "modern" uygarlık için ne denli elzem ne denli *sürekliliğe* sahip (kesintilerin sürekliliği!) olduğu gözlerden kaçabiliyor bu arada. Post-modernizmin sürekli gündemde bulunması, modernizmin çöküşüne ya da en büyük krizine tanık olduğumuzun göstergesi değildir: Global kuramların inandırıcılığını yitirdiği, her alanda çerçevesi daralan düşünsel etkinliğin böylelikle daha "özgür" ifada biçimleri ve hareket alanları bulabileceği yolundaki öngörülerde bulunanlar için (Habermas'ın "yeni muhafazakârlar" olarak tanımladığı kesim), krizden çok bir şeylerin *aşılması* söz konusu bir kere. —Bu ne biçim bir aşmadır, o ayrı mesele: Ortada modernist projelerin bunalımından doğan bir başıboşluktan, bir çözülmeden başka bir şey olmadığını düşünüyorsak, o zaman da post'lara fazlaca bel bağlamamak gerektiğini kabullenmeli. Yaşadığımız krizi buncasına önemli kılan —tek değilse bile— en önemli şey, onu *halihazırda* yaşıyor olmamızdır. Öte yandan, krizler, kopuşlar, aşmalar, aşamamalar halinde algıladığımız dönüşümleri, dünyanın almakta olduğu yeni şekli başka bir açıdan betimlemek için yeni kestirim ve tezlere başvuracaksak; ne ampirik, ne de ontolojik bir kategori olan, ölçü biçiye gelmeyen post-modern'lik yerine *enformasyon çağı*ndan başlamak, ya da *endüstri sonrası toplumu*yla işe koyulmak daha mantıklı görünüyor.

III

1940'larda yoğun bir kuramsal birikim ve çabanın eşliğinde doğan bilgisayar teknolojisi, Shannon'un iletişim kuramı (*information theory*), DNA ikili sarmal modeli, sibernetik, oyun kuramı, benzetim (*simulation*) teknikleri, bilişsel psikoloji, genel dizgeler kuramı vb. gelişmelerle birlikte, doğal bilimlerde bir paradigma değişikliğinin simgesi sayılagelmiş, *enerji* kavramının, yerini artık enformasyona terkettiği ilan edilmişti ya; doğanın enerji dönüşümlerinden çok bilgi alışverişi ve iletişim süreçleri yoluyla açıklanmasına yönelik bu yeni modelleme biçimleri, sosyal bilimler tarafından fark edilip alelacele toplumsal düzleme uyarlandığında, maddi temellerin arka plana itilmesi için bir gerekçe olarak kullanılır ve kuramcıların istediklerini kanıtlamaları için "sağlam" bir başvuru noktası haline gelir oldu. Gerçi bilgisayarın "bilgi ve simge işlemedeki" potansiyeli daha aygıtın kendisi ortaya çıkmadan fark edilmişti, yeni bir ağın habercisi sayılabilmesi için, gündelik hayatın içine iyice yerleşmesini beklemek gerekti yine de: Liberal kuramcılar, bilgisayarda biliş-

sel psikolojinin daha önceden keşfettiği bir şey buldular; üzerinde kuramlarını inşa edebilecekleri somut bir deney aracı. Üstelik, fiziksel ve toplumsal düzlemler arasındaki geçişliliklerin, teknik terimlerle bunların sosyal alana yansımaları arasındaki ilişkinin büyük oranda keyfi kurulmasına olanak veren bir araç. Pek çok kuramda gözlenebilen bu keyfiyet, bilgisayar gibi haddinden fazla somut ve nesnel bir aygıtın ve fizik, elektronik gibi *kesin* (olduğu sanılan) disiplinlerin gölgesinde kalarak izini kaybettirebiliyordu...

Bu nedenle Daniel Bell gibi bir kuramcının, bilgisayarları "entelektüel teknoloji"nin aracı ve simgesi olarak görmesi pek tabiidir. Zaten, Bell'in *entelektüel teknoloji* adını verdiği, yukarıda andığım gelişmelerin, bilginin üstel artışına kuramsal çözümler getirmesi ve bilimsel-teknik faaliyetin artık büyük örgütleri gerektirmesi ile oluşan yeni durumdan başka bir şey değil: Endüstri öncesi toplum —insanın ya da hayvanların— kas gücüne, endüstri toplumu buhar makinesinin enerjisine dayanıyorduysa; endüstri-sonrası toplum da bilgisayarların işlediği enformasyon üzerinde yükselecektir...

"... Toplumları endüstri öncesi, endüstriyel ve endüstri sonrası olarak ayırmak ve birçok farklı boyutta aralarındaki karşıtlıkları görmek mümkün"[9] ise, "toplumsal değişmenin genel bir şema"sını da hemen yan sayfadaki tabloya sığdırmak mümkündür. Tablodaki bire bir eşlenmiş özelliklerin "ideal yapılar" olduğunu belirtse de, Bell bu yapılar sayesinde toplumsal değişmeye ilişkin temel farklılıkların açıklanabileceğine emindir: Halen Asya, Afrika ve Latin Amerika'da yaşayan endüstri öncesi toplumların dünyası, rastlantılarla biçimlendiği, bütün toplumsal etkinlikler fırtına, yağmur, kuraklık... tarafından belirlendiği için, verimlilik doğal koşullara bağlıdır. Bu tip toplumun, *doğaya karşı bir oyun* içinde biçimlendiği söylenebilirse, endüstri toplumu ehlileştirilmiş, *mamul hale getirilmiş* (yine doğaya karşı) bir oyundur Bell'e göre. Oyunun ekseninde, doğal çevreyi teknik ortama dönüştüren enerji kullanımı ve insan-makine ilişkisi yer alır: Avrupa'dan Sovyetler Birliği'ne dek tüm Batı'da başat bir nitelik kazanmış olan; kas gücünün yerini enerjiye bıraktığı, kitle üretiminin ortaya çıkışıyla verimliliğin eskiye oranla korkunç denebilecek bir ölçüde arttığı bu teknik ve rasyonel toplumsal yapıda, *makineler* hem üretimin motorudur, hem de hayatın ritmini mekanikleştirdikleri ölçüde toplumsal ilişkilerin belirleyicisi. Endüstri öncesi toplumunun zanaatkârları ve küçük ölçekli üretimi yerine; mühendis ve işçiler, çok daha uzmanlaşmış, programlanmış, karmaşık bürokrasiler tarafından yönlendirilebilen örgütlü üretim süreci geçmiş, eşyalar insanlardan çok daha kolay "düzenlenebildiği" için, yabancılaşma ve şeyleşme olgusu ortaya çıkmıştır. Sanayi devriminden önce temel toplumsal birim geniş aile iken, endüstriyel toplum bireyi muhatap alır, giderek de bireyin üstlendiği toplumsal rolü... Ayrıca kârın maksimizasyonu, sermaye ilişkileri, sınıfsal karşıtlıklar... gibi endüstri

çağının temel niteliklerini bir bir sayıp döken Bell, doğuşuna sadece ABD'de tanık olduğumuz (bu kitabı 1973'te değil, 80'lerde yazsaydı, Japonya'yı da eklerdi herhalde) endüstri sonrası toplumunda bütün bunların aşıldığını, hiç değilse aşılmakta olduğunu söylüyor: Doğanın kısıtlamalarından artık bağımsızlaşmış, "kişiler arasındaki oyun"la biçimlenen bu tip bir toplumda, kas gücüyle enerji, yerini enformasyona bırakmıştır. İşçinin üretim bandının boyunduruğundan kurtuluşuyla simgelediği endüstri sonrası evreye geçişin kesin tarihi de verilebilir Bell'e göre: ABD'de "beyaz yakalılar"ın sayıca "mavi yakalıları" geçtiği yıl olan 1956.

"Bir hizmet toplumu" olarak niteledigi endüstri sonrası toplum konusunda son derece iyimserdir Bell: Katılımın toplumun var olma koşullarından birisi olduğu bu çağda, kitle üretimi, şeyleşme, hiyerarşi ve bürokrasi gibi, çatışma kaynağı olumsuz niteliklerle simgelenen endüstri toplumlarının ikilemleri aşılacaktır artık! Çünkü günümüzde toplumsal birim, bireyden çok topluluktur, cemaattir.

Üretim sürecinde buncasına merkezi bir rol oynayan enformasyonun ürettiği şey ne olabilir? *Kendisi*. Emek-değer kuramından *bilgi-değer* kuramına dek uzanabiliriz bu minvalde: Toplumsal ilişkilerin karmaşıklaşması ve iç içe geçmesi nedeniyle, "bir sınıfın ötekiler üzerindeki tahakkümü" işlevini büyük ölçüde yitirmiştir, çünkü bu ölçüde girift ilişkiler ağı içerisinde bir kesimin yararı, ancak topluluğun yararıyla sağlanabilir. Bell, endüstri sonrası toplumun yapı ve problemlerini özetlediği bir başka şemada, birincil kurumlar olarak üniversiteleri, akademik kuruluşları ve araştırma şirketlerini gösteriyor; ekonomik tabanın bilime ve bilgi işlemeye dayalı endüstriler olduğu bir dünyada, elbette temel kaynak *insan*, temel problem ise bilim ve eğitim politikalarının belirlenmesi olacaktır! En büyük düşmanı bürokratikleşmenin direnci olan endüstri sonrası toplumun tabakalaşmasında eğitim ve eğitimle kazanılmış vasıflar başat rol oynayacak, temel yapısal problem de özel sektörle kamu sektörünün dengelenmesi olarak belirecektir...

Bilime alabildiğine uzak, kendi kendilerini yetiştirmiş mucitlerin teknolojik gelişmede önemli bir rol oynayabildikleri XIX. yüzyılda geçerli olan deneme-yanılma yöntemi, yerini kuramsal bilginin merkeziliğine ve kodifikasyonuna terkettiyse ve teknik buluşlarla kuramsal alan arasındaki kesişme bölgesi giderek genişlediyse, bunu endüstri sonrası toplumunun bir özelliği olarak yorumlamak mümkün olduğu kadar; endüstriyel toplumda en uç noktasına varan tekelleşmenin bir ürünü olarak görmek de mümkün... Ancak Daniel Bell entelektüel teknoloji kavramına, sadece bilgi üretimindeki örgütlülüğü ve takım (ordu?) çalışmasını zorunlu kılan yapılanmaları dile getirmek için değil, aynı zamanda çok sayıda parametre ve değişkenle oynayan kuramsal bilginin karmaşıklığını, bilgi birikiminin giderek ivmelenen bir hızda artışını göz

önüne alabilmek için de başvuruyor.

"XIX. yüzyılın en büyük keşfi", diyormuş Alfred North Whitehead, "keşif yönteminin keşfiydi. Yeni bir yöntem, hayata kavuşmuştu. Yaşadığımız dönemi anlamak için, iplik makineleri, sentetik boyalar, radyo, telgraf, demiryolu gibi, değişmenin ayrıntılarını ihmal edebiliriz; yöntemin kendisi üzerinde yoğunlaşmalıyız, gerçek bir yenilik olan ve eski uygarlığımızın temellerini yıkan yöntem üzerinde."[10]

Deneme-yanılmayla işleyen keşif ve icat yönteminin *bilimselliği* de, uygarlığın temellerini yıkması gibi, hayli su götürür, ayrıca "XIX. yüzyılın gerçekten en büyük başarılarından birisi olan bu yöntemin, teknolojik gelişmede bir çığır açtığı"nı söylemek, bir uygarlığın bilgi birikimini teknolojiye, teknolojiyi de mucitlerin *rasgele* başarılarına bağlamaktır olsa olsa... Geçen yüzyıldaki buluşlar ve bu buluşlara yol açan rastlantılardan bir kısmının daha önce nasıl olup da gerçekleşmediğine şaşırsak da, büyük çoğunluğunun *ancak* geçen yüzyılın bilimsel/teknolojik ufku ve yaşam pratiği içinde hayat bulabileceğini, dolayısıyla "keşif yönteminin" bir XIX. yüzyıl keşfi olmadığını kabul etmek zorundayız.

Eninde sonunda *teknolojik monizm*'e göz kırpan Bell'in *entelektüel teknolojis*i içinde de benzer şeyler söylenebilir: Kuramsal bilginin odak noktasına gelişi, çeşitli dallar arasında bir ortaklık kuracak ara alanların, disiplinlerarası yaklaşımların bir "düzenli karmaşıklık" oluşturması; bir buluş ya da toplumsal yaşamı yönlendiren bir dönüşüm değil, bizzat bir yaşama ve bilme pratiğinin zorunlu kıldığı bir durumdur. Oysa Bell'e kalırsa, geçen yüzyılın toplumsal modelleri; genellikle iki-üç değişkenli, Warren Weaver'ın "karmaşık yalınlık" nitelemesine uygun problemlerle doğrusal sebep-sonuç ilişkilerini ele alan XVIII. ve XIX. yüzyıl biliminden esinlenmiştir. Marksizm'deki sermaye-emek ayrımı gibi basit bağıntılar, analitik açıdan çok çekici olsalar da, karmaşık bir dünyayı basit modellere indirgemektedirler. Bu saptamaların yanıltıcılığı, bir ölçüde doğruluk payı taşımalarından kaynaklanıyor. Marx, XIX. yüzyılda yaşadı, orası doğru. Ancak, Bell'in Marksizm ile endüstri devrimi teknolojisi, "düzenli karmaşıklık" arz eden günümüz toplumsal modelleri ile de entelektüel teknoloji adını verdiği şey arasında kurduğu ilişki, haddinden fazla bir "karmaşık yalınlık" içermiyor mu?

Harvey Brooks'a gönderme yaparak, teknolojiyi "bilimsel bilginin, işlemlerin yeniden üretilebilir şekilde yapılmasını sağlayacak şekilde kulanılması" diye betimleyen Bell, entelektüel teknoloji için de şu tanımı veriyor: "Sezgisel yargıların sorun çözme yordamlarıyla, yani algoritmalarla ikame edilmesi." *Algoritma*: Entelektüel teknolojinin en önemli aracı ve simgesi olan bilgisayarlara geldik böylelikle. Algoritmalar ister bilgisayar ortamında, isterse

başka bir makine ya da düzenek üzerinde işlesin; isterse istatistiki ya da matematiksel formüllere dayanan bir dizi kural olarak insanlar tarafından kullanılsın, durum değişmez. Günümüz teknolojisinin algoritmalarla tarif edilmesi, bilgisayar teknolojisini olduğu kadar, onunla yaşıt teknik alanları, Bell' in deyişiyle "düzenli karmaşıklık" problemlerine yanıt veren çeşitli alan ve yöntemleri (sibernetik, karar kuramı, oyun kuramı, Monte Carlo yöntemi... Tekrar saymış olmamak için kesiyorum) gündeme getiriyor. Bu tür bir teknoloji yorumundan yola çıkınca, günümüz toplumunda motor gücün artık demir-çelik endüstrisi vb. değil, bilgi üretimi ve dolaşımı olduğuna varmak oldukça kolay: Bell, telefon gibi iletişim araçlarıyla bilgisayar sistemlerinin iç içe geçmesini, kâğıt üzerindeki işlemlerin yerini elektronik ortama bırakmasını, veri bankalarının yaygınlaşmasını, yeni ortaya çıkan medyaları endüstri sonrası dönem için önemli etmenler olarak görüyor.

Toplumsal değişimin en önemli itici gücü olarak teknolojinin gösterilişinde bir acaiplik var: Sanki teknoloji padişah macunu gibi gücümüz kuvvetimizi, performansımızı artıracak *dışsal* bir şeymiş, hatta —Jacques Ellul'ün dediği gibi— daha önceden yokmuş, hemen şimdi, şıpın işi keşfedilmiş gibi bir hava estiriliyor. Teknoloji diye tek bir başlık altında toplamaya çalıştığımız alanların, toplumsal faaliyetlerin büyük bir çoğunluğundan ancak soyutlama düzeyinde ayrılabileceği ve her zaman toplumsal hayatın en önemli, en zengin boyutlarından birini oluşturduğu unutulunca; taş balta, at hamutu, abaküs çıkrık, gözlük... de gözlerden kaçıyor ve *technique*, bilgisayarlarla elektronik iletişim araçlarına eşitleniyor.

Bilgisayarlardan söz açıldı mıydı, nerede durmak gerektiğini bilenlere rastlamak güç: Bilgisayar teknolojisini ikinci sanayi devrimi olarak selamlayanlardan tutun, "telematik bilinç" gibi terimleri üretenlere dek, herkesin fütursuzca at oynattığı, geleceğe ilişkin bol keseden öngörülerde bulunduğu bir alan söz konusuysa, "ateş olmayan yerden duman çıkmayacağını" düşünebiliriz hiç değilse. Ama bir *devrim* de az buz bir şey değildir; hele sanayi devrimiyle karşılaştırılıyor, yani bir çağı açıp ötekini kapadığı ileri sürülüyorsa.

Sözlü kültürden, yazılı kültüre, oradan basıma ve elektronik görsel-işitsel ortama dek... bütün bir tarihin "iletişim devrimi" merkez alınarak yeniden yorumlanışı, çağdaş toplumda varolan "bir yere aidiyet" ile özerklik arasındaki çelişkileri ve benzerlerini ortadan kaldırma arzusundan kaynaklanıyor gibi: Kapitalist toplumun pek çok uzlaşmaz çelişki üzerinde yükseldiğini filan yadsımak gibi, modası geçmiş çürük savları tekrarlayacağınıza; bu çelişkilerin hemen hepsini kabulleniyorsunuz, hemen ardından, iletişim merkezli tarihi arkanıza alıp "şükür, bu dönem sona erdi artık" diye başladınız mı, yeni toplumun çatışmasız panoramasını çizmeye koyulmanız an meselesi!

İşte, alın size bir post daha: "Tipografi sonrası" döneme girdiğimizi savunan Eugene F.Provenzo, mikro bilgisayar "devrim"ini matbaanın bulunuşu ve yaygın kullanımıyla karşılaştırarak, "Gutenberg insanının öldüğüne" dair McLuhan'cı tezi, bugüne uyarlıyor: Roma'nın çöküşünden Rönesans başlarına dek bütün Batı'yı (Batı diyorsak sözün gelişi; o sırada Doğu-Batı olsa olsa coğrafi bir ayrımdı) denetimi altında tutan Kilise'nin ve ona bağlı üniversitelerin gücü, matbaanın yaygınlaşması ve kâğıdın ucuzlaması gibi etmenlerle büyük ölçüde kırılmamış mıydı? XVI. yüzyılın ilk Noel'ine gelindiğinde 100 milyondan fazla nüfusu olmayan Avrupa'daki basılı kitap sayısı 20 milyona varmış, bu da Kilise ile üniversitelerin bilgi tekelini ortadan kaldırmaya yetmişti. Basılı yayına geçiş süreciyle, büyük bilgisayarlardan kişisel bilyisayarlara uzanan teknolojik evrim benzeşiyorlar Provenzo'ya göre: Büyük boy (mainframe) bilgisayarlar büyük kuruluşların, hükümetlerin ve üniversitelerin tekelindeyken, daha basit bilgisayar dilleri ve arabirimler için büyük bir kamu talebi olabilir miydi. FORTRAN, COBOL gibi ancak uzman ve mühendislerce, —yani "bilgisayar rahipleri" tarafından— kullanılabilen programlama dilleri, sıradan insanların da bilgi-işlemin gücünden yaralanabilmesini engellemiyor muydu? Ucuz ve kolay kullanılır kişisel bilgisayarların hemen her yere yayılması, taşınabilir PC'lerin ortaya çıkışı, böylelikle bilgi-işlemin merkeziyetçi niteliğini yitirmesi; kitabın, din adamlarına özgü kutsal bir yetke olmaktan çıkarak herkesin erişebileceği bir bilgi kaynağı haline gelişini andırmıyor mu?[11] "Bilgisayarların, mikro bilgisayarların ve onları destekleyen telekomünikasyon sistemlerinin yaygın kullanımı", diye ekliyor Provenzo, "kültürümüzde iktidar ve bilgiye erişme olasılıklarını yeniden tanımlamıştır".

Daniel Bell'in dediği gibi, geleneksel İskenderiye Kütüphanesi devrini doldurdu belki. Bütün bilgiyi, kayıtları, ciltlerce kitabı saklayan *British Museum* ya da *Library of Congress* gibi büyük merkezler, "Gutenberg insanından" geriye kalan görkemli ve hüzünlü anıtlar olma yolunda belki de... Onların yerine daha şimdiden veri bankaları, devasa veri tabanları, iletişim ağları almadı mı? Yoksa enformasyon çağının eşiğinde, okumanın da mı modası geçiyor?

İlk ağızda, tipografiye dayalı kültürün kolay kolay yok olmayacağı, kitabın —bildiğimiz anlamda, bildiğimiz formda— varlığını sürdüreceği söylenebilir. Elyazması kitaptan basılı kitaba geçiş ile kitabın elektronik ortamlara yerini terketmesi, alışkanlıkların ve bilgi edinme biçimlerinin değişmesi açısından hiç de karşılaştırılır şeyler değil. Provenzo örnek olarak, kitabını IBM 360 kadar belleği olan bir bilgisayarda yazdığını söylüyor; işte ben de bu satırları bir bilgisayarda yazıyorum, ama "ne yazdığımı" görmek, son rötuşları yapmak için, ödünç yazıcımı çalıştırıp metni "basılı" duruma getiriyorum ilkin... "Elektronik kitap" gibi garip bir bileşim icat edilmedikçe (nasıl ilk basılan kitaplar biçim açısından elyazmalarını taklit ettiyse, elektronik ortam da ti-

pografiye öykünecektir) kültürümüzün tipografiye bağımlılığı süreceğe benziyor. Zaten Gilles Deleuze ve Felix Guattari'ye göre, *yazı*, en önemli *gösteren*dir; görsel hiçbir şey anlam türetmede söz ile yazının yerini alamaz. Leroi-Gourhan da, jest ve söz, teknik ve dil çiftlerini ortaya atarken, görselliğe hiç değinmemişti: Sözlü kültürlerin, "yazısız" diye bilinen toplumların sesten tümüyle bağımsız bir grafik sistemleri vardır, dolayısıyla gerçek anlamda yazısız toplumdan söz etmek mümkün değildir aslında. Sözlü kültürler, bizimkinden başka tür bir yazı kullanırlar ve ses bir bağdaşım aracı iken, bu ilkel grafizm mekâna dair gösterimleri içerir. Bizim yazının ortaya çıkışı diye adlandırdığımız an, grafizmin bağımsızlığını yitirip sesin ve sözün buyruğu altına girdiği, onları taklit eder olduğu andır. "Gutenberg insanı" ölüm döşeğindeyse bile, bunun "sözlü kültüre bir dönüş" olamayacağı açıktır.

Bütün bunlardan "yazının mutlaklığı"na ilişkin bir sonuç çıkarılamaz. Geçmişte de biricik bilgi edinme yolu kitaplar değildi, insanlar hiçbir zaman tek bir iletişim kanalıyla yetinmediler. Herhangi bir ortamın, aracın ya da iletişim kanalının her zaman *tek bir şekilde* kullanıldığını düşünmek de mümkün değildir... Günümüzdeki gelişmelerin en önemli ve "devrimci" yanı, bu kanallara sayısız yenilerinin eklenmesi ve —değil bilginin, iletilerin, enformasyonun— bizzat *medyanın* çoğul hale gelmesidir. Bu anlamda, 30 yıl öncesine göre de, çok farklı bir dünyada yaşıyoruz. Daha teknik söyleyelim, enformasyon çağında.

Enformasyonun çağı gibi, toplumu da var. Daha 1971'de, "2000 yılına doğru enformasyon toplumu için Japon milli planı" adlı bir çalışmayı gerçekleştiren Yoneji Masuda, enformasyon toplumunu "toplumun biçimlenmesi ve gelişiminde itici gücü materyal değerlerin değil, enformasyon değerlerinin oluşturmasıyla"[12] "eski" endüstriyel toplumlardan ayırdediyor...

Entelektüel sanayinin ("Entelokrat" diye bir terim duymuş muydunuz?) başı çekeceği Masuda'nın toplumu için temel ilke fiyat değil, iletişim ağlarıyla bütünleşik bir yapıya kavuşan ekonomik yapının ortak bir hedefi tutturması. "Bilgi öncüleri" adını verdiği gönüllü toplulukların, firmaların yerini alacağını öngörüyor Masuda, özerk yönetim sayesinde de katılımın esas olduğu bir "enformasyon demokrasisinin" gerçekleşeceğini umuyor. Bu çerçevede, dayanıklı tüketim mallarının üretiminden çok, yüksek düzeyde kitlesel bilgi üretiminin esas olacağı enformasyon toplumu için "endüstri sonrası" terimini belirsiz ve yetersiz buluyor. Bilme ve kullanım hakkı, özel hayatın gizliliği, bütünsel enformasyonun düzenlenmesine katılım gibi önkoşullara dayanan enformasyon demokrasisi de, ötekilerden farklı olarak Masuda'nın bir ütopyası olduğunu gösteriyor zaten: "... Tarihe dönüp baktığımızda" diyor Masuda,

"Ortaçağlar'ın geleneksel toplumu sahneden silinir ve perde yeni endüs-

> triyel toplum için açılırken, Thomas More, Robert Owen, Saint Simon, Adam Smith ve öteki kâhinler, serpilen yeni toplumun pek çok değişik görüntüsünü çizdiler."[13]

Anlaşılacağı üzere, günümüzde doğumuna tanık olacağımız yeni toplumun müjdeciliğine adaylığını koymuş durumda, üstelik adamını da seçmiş; Adam Smith'i örnekleyerek "XXI. yüzyıla yönelik" kendi *computopia*'sını ayrıntılarıyla açıklamaya girişiyor. Gerçi tercihini yeterince açık bir şekilde yapmış, ama Aydın Uğur da, onunla Marx arasında gördüğü ilginç benzerliklere değinmeden geçemiyor:

> "Masuda'nın maddi gereksinmelerin aşılıp insanların kişiliklerini özgür kılacakları toplum düzeninin kurulmakta olduğuna ilişkin söyledikleri, mantık geometrisi bakımından Marx'ın toplumların geleceğine ilişkin beklentilerine tıpatıp benzemektedir. Gerçi, Marx son derece farklı bir analiz sisteminden yola çıkmakta, toplumsal dinamikleri çok başka bir biçimde değerlendirmektedir; ama o da, tıpkı Masuda gibi , önce insanların gereksinimlerin boyunduruğundan kurtulacağını, bundan sonra insanın özgürleşimi döneminin geleceğini ileri sürmektedir. Aralarındaki fark atılacak adımların sıralamasında değil, bu adımların atılmasındaki toplumsal süreçlere ilişkin değerlendirmelerden kaynaklanmaktadır... Son derece farklı noktalardan hareket eden, son derece farklı hatta karşıt toplumsal çözümleme gelenekleri içinde yer alan iki bakış, maddi gereksinimlerin karşılanmasından sonraki aşamayı ortak bir dille ifade etmektedir."[14]

Sadece Masuda'nın değil, bütün endüstri sonrası kuramcılarının bu "ortak dili" kullandığını kolaylıkla gözlemleyebiliriz. İnsanın, zorunluk ve gereksinimlerin bağlayıcılığından kurtulduğunda özgürlüğünü kazanabileceğine ilişkin öngörünün Marx'tan ödünç alınması, ilk bakışta garip görünebilir, ama aslına bakarsanız Eski Yunan'dan günümüze, bütün ütopyaları birleştiren en önemli öğelerden biri de bu değil miydi?

Marksizm'de içkin olan ütopyacı çekirdeğe başvurmanın, bugün her zamankinden daha gerekli olduğunu ve bu çekirdeği ortaya çıkarmakla belki de, Marksizm'in asıl rasyonel sunuluşunun sağlanabileceğini belirten Ertuğrul Kürkçü de, "Marksizm bütün öteki ütopyalardan iki temel unsuru devralmıştı," diyor, "özgürlük ve bolluk!"[15]

Kapital'in ikinci cildinde,

> "Gerçekte özgürlüğün alanı, ihtiyaçların ve dünyevi endişelerin belirlediği emeğin bittiği yerde başlar; böylelikle eşyanın tabiatı içinde özgürlük, hakiki maddi üretim alanının dışında bulunur."

diyen Marx, bir iki cümle sonra ekler: "Bununla birlikte gerçek özgürlük alanı ancak bu gereklilik alanını temel alarak tomurcuklanabilir." Marx'ın ütopyası diye bir şeyden söz edilebilirse —çünkü Markzim ile ütopyacı gelenek hiçbir şekilde aynı kefeye konamaz—, bu ütopya, kapitalizmin varolan çelişkilerini aşmaya yönelik geniş çaplı bir projenin nihai hedefi olarak ortaya konmuşken, enformasyon toplumu ütopyaları aynı kapitalizmin, üretici güçler belirli bir düzeye erişince, kendi kendine bu özgürleşme ortamını yaratacağını öngörüyor. Oysa Marshall Sahlins'in *Stone Age Economics*'de gösterdiği gibi, avcı-toplayıcı toplulukların "kendine yeterli" ekonomisi, günde üç dört saatlik bir zorunlu ve gerekli çalışmadan fazlasını gereksinmiyordu; aslında, temel gereksinimler ve zorunluluklar için en çok vaktin, en çok enerjinin yutulduğu, kişinin hayatını sürdürebilmek için en fazla emek harcadığı toplum, bizimkisi değil mi?

Kitle iletişim sistemleri, enformasyon ağları, bilgisayarlar, insanları biraraya getirip, yakınlaştıracak; *homo economicus*'un bütün o rekabetçi, bireyci ve bencil yapısına rağmen... Kuramlar, toplumsal yasalar filan bir yana; buncasına saydam, çatışmasız, uyumlu bir toplumun bugünkü çamurların içinden çıkıp gelivereceğine aklınız kesiyor mu? Bu ütopyanın çatışmasız, kavgasız *kendiliğinden* gerçekleşeceğine inanç, bilgisayar, bilgi ve enformasyon gibi "teknik" öğelerle kurulu günümüzün en büyük mitoslarından birinin yansıması belki de; bu mitos sayesinde yakın geçmişin muhafazakâr yaklaşımları dönüşümcü bir nitelik kuşanarak yeniden gündeme gelebiliyor üstelik... Örneğin bir ekonomik/toplumsal sistemin işleyebilmesi ve varlığını sürdürecek dengeye erişebilmesinin, sistemdeki her öğenin "sağlıklı"lığıyla yakından ilintili olduğunu varsayan, sosyolojiyle yaşıt o meşhur *organizma eğretilemesi*nin iler tutar bir yanı var mı? Bağırsaklarımın daha iyi çalışması için karaciğerimin bozuk olması, turp gibi yaşamam için de böbreklerimin fazla çalışması şart değilken; işçiler olmaksızın işverenlerin, Üçüncü Dünya olmaksızın endüstri sonrası toplumların varlığını sürdüremeyeceği, evrensel sistemin bu türden karşıtlıklar üzerine kurulu olduğu dünyada, organizma metaforu ille de kullanılacaksa, ancak "beş parmağın beşi bir değil ki..." versiyonuyla *bir* işe yarayabilir. Serçe parmakları baş parmağa karşı kışkırtan ideolojilerin (işaret parmağı) "yanlı"lığına karşı *nesnel* bir silah olarak görülen enformasyon mitosunun politik boyutlarından birisi de, bu yüzden, Daniel Bell tarafından enformasyon çağının başlamasından çok önce ortaya atılan "artık ideolojilerin ömrünü tamamladığı"na ilişkin manifesto değil miydi? Organizma eğretilemesi, günümüzde halen var olan çelişkilerin yaratıcısı ve günah keçisi endüstriyel üretimin, yerini enformasyon üretimine terketmesiyle doğacak yeni toplum söz konusu olmasaydı, kolay kolay diriltilebilir miydi?

IV

"Karl Marx bugün yaşasaydı eğer, *Das Kapital*'i değil, *Die Information*'u yazardı."[16]

İsveç parlamentosunun bir kadın üyesine ait olan bu ilginç saptamayı "halamın sakalları olsaydı..." kategorisine ait bir ifade olarak değerlendirsek de sadece şık bir sözcük oyunu gibi görmemeliyiz. Kimi zaman amcalar.... halalar ile onların eksiklikleri ve fazlalıkları üzerine spekülatif fikirler ortaya atmak, çok sakıncalı olmayabileceği gibi, belki soykütüğümüzü daha iyi anlamamıza da yarayabilir, halamızın amcalığına kendimizi pek kaptırmamak şartıyla: *Kapital*'i bugün yazsaydı, *elbette* başka bir metin oluşturacaktı Marx; Batı'nın ağırlıklı olarak mal değil, hizmet üreten bir ekonomik yapıya geçmeye başladığı, teknolojik yenilenmelerin ivme kazandığı bir sırada, herhalde kitle iletişimi ve enformasyon dolaşımı üzerine uzun uzadıya kafa yoracak, ama bu gelişmeleri hemen yeni bir çağın müjdecisi gibi görmek yerine, doğurdukları çelişkilere ve bu çelişkilerin, insanın özgürleşmesi yolunda nasıl aşılabileceğine ilişkin tezler geliştirecekti. Marx'ın Bell ve Masuda'daki acelecilikle emek-değer yerine bilgi-değer kuramını oturtmayacağı da kolaylıkla tahmin edilebilir.

Girişiğimiz zihin jimnastiğinin aksayan yönlerinden en önemlisini hatırlatmaya gerek var mı? Marx, endüstri devriminin olgunlaştığı bir sırada yaşamış, kapitalist endüstriyel toplumun, çalışan ve sömürülen sınıfın yararına, sınıfsız bir toplum yaratmak için nasıl dönüştürülebileceğine dair bir yol ve bütünsel bir dünya görüşü önermişti.

Oysa şimdi, geçen yüzyıldakine benzer bir durum —hiç değilse, henüz— yok. Endüstri sonrası toplumuna, (Masuda'nın fark ettiği gibi) Adam Smith'in endüstri devrimine yakın olduğu kadar yakınız olsa olsa. Marx'ın *Das Kapital*'ı yazdığı maddi ve düşünsel ortamı hazırlamış olan kapitalizm, yüz-yüz elli yıl öncesine oranla büyük değişimler geçirmiş, kazalar belalar atlatmış, kronikleşen krizlere boğulmuşsa da, hâlâ yerli yerinde duruyor, öylece.

Ertuğrul Kürkçü'nün "...Dünya hiçbir zaman *Kapital*'deki ve *Manifesto*'daki tanımına bu kadar yaklaşmamıştı"[17] şeklindeki sözleri de, —büyük bir zorlama payı taşımakla birlikte— bu gerçeği vurguluyor...

"Zorlama"dan kastım şu: Kapitalizmin "büyük çoğunluğu kendisine karşı devrim yapmaya sürükleyen" sömürüsü ve yabancılaştırıcı tabiatı geçen yüzyıldaki gibi kendini korumaya devam ediyor ve benzer bir durumu yaratıyorsa da, bu kendini koruma —daha doğrusu, yeniden kurma ya da üretme— çabası sırasında ortaya çıkan yeni oluşumların getirdiği farklılıklar gözardı edilemez. Onun için, *Das Kapital*'in dünyasına, belki küçük bir *Die Information* eklemek gerekiyor günümüzde.

Çünkü Bell, Masuda ve Provenzo ile örneklediğimiz bir alay kuramcının saptama ve çıkış noktalarının doğruluğunu ve yaşananlarla uyumlu olduğunu, hem aynı öncüllerle yola koyulanların sayıca bolluğu, hem de ABD ve Japonya gibi enformasyon teknolojilerinde önde giden ülkelerde yapılan istatistiki araştırmaların sonuçları doğruluyor. Gelgelelim, bütün bunları, ufukta onların gördüğü enformasyon toplumunun kanıtı olarak yorumlamak mümkün mü acaba? Mümkünse, bu enformasyon toplumu, liberalizmin şu anki dilek ve umutlarını yine "bir yanıyla" mı gerçekleştirecek; yoksa bugün enformasyon toplumu olarak tasarlanandan bambaşka bir şeye mi dönüşecek? Hiçbir toplumsal dönüşüm, kendisini temellendiren yapıları dışta bırakamayağına göre; kapitalizmin bitmek tükenmek bilmeyen değişim ve arayış sancıları içinde tutturduğu yeni doğrultuyu anlamak için *Das Kapital*'e, ancak mumyalar yansız ve nesnel "davranabildikleri" için de, sonu geldiği ilan edilen ideolojilere başvurmak zorunda değil miyiz?

V

İletişimle ya da kitle iletişimiyle ilgili bir el kitabında, Shannon'un *enformasyon kuramı* es geçilmiş olsun, görülmüş şey değildir. Alıcı-verici, iletişim kanalı ve gürültü gibi temel öğeleri içeren şemalar, Shannon-Weaver modelinin öteki teknik ayrıntılarıyla birlikte, 1947'nin *Bell System Technical Journal*'ine göndermeler yapılarak özetlenir her zaman... Ancak, çizimlerdeki iletişim modelinin yalınlığına, açık seçikliğine karşın, bu modelden kalkılarak söylenen onca şeyin bunca çapraşık ve birbiriyle çelişik oluşu, paradoksal bir durum oluşturur. Bu "klasik" açıklamanın aslında iletişime, hele de kitle iletişime ilişkin söylediği, söyleyeceği hemen hemen hiçbir şey yoktur da onun için.

Ne Shannon'un enformasyon kuramı, ne sibernetik, ne de 40'lı yıllarla birlikte gelen bütün öteki "yeni yaklaşımlar", toplumsal bilimlere aktarılırken, doğru dürüsüt bir epistemolojik temele oturtulmuşlardır: İnsanı bir bilgi-işlem dizgesi olarak görebilir, bu eğretileme üzerine yeni bir psikoloji inşa edebilirsiniz ama, "bilgi"den ne anladığınız açıklığa kavuşmadıkça, kurduğunuz psikolojinin ayakları yere basabilir mi?

Claude Shannon'un, tümüyle mühendislik sorunları çerçevesinde ortaya attığı enformasyon kuramını, doğrudan bir iletişim modeli olarak yorumlamak, matematiksel terimlerle dile getirilmiş bir modeli toplumsal olgular bağlamına aktarmaktır. Bu iki düzey arasında çok sınırlı bir anlamda geçişlilik sağlanabileceğinden, Shannon'a dayanarak *istediğinizi* söyleyebilirsiniz aslında! Toplumsal bilimlerin yöntem ve kesinlik arayışı içinde başvurduğu bu türden

"uyarlama"ların, bugün yaygın bir şekilde yinelenen terminolojik karışıklıklara yol açması kaçınılmazdır: Shannon'un temel problemi, "herhangi bir iletişim dizgesinde —çeşitli düzeylerde— iletilerin ne ölçüde güvenli bir şekilde gönderilebileceği"ne ilişkin bir model geliştirmekti ve kodlanan, gönderilen, alınan... iletilerin ne anlam taşıyabileceğine ilişkin semantik sorunlarla bu model arasında hiçbir alışverişin olmadığını, kesin bir dille ifade etmişti. Elektroniğin iletişim alanına yeni yeni girdiği, güdümlü füzelerin, şifre çözücülerin II. Dünya Savaşı'nda hayati bir rol oynadığı yıllarda, teknik adamların karşı karşıya olduğu problemler çok daha sınırlıydı: Enformasyon iletimine olanak veren iletişim kanalının kapasitesi ve enformasyon nasıl ölçülebilir? İletilerin güvenilir aktarımı için en elverişli kodlama nasıl yapılmalıdır? İleti aktarımını engelleyen, sekteye aktaran *gürültü*nün temel özellikleri nelerdir ve bozucu etkileri nasıl en aza indirilebilir? Taşırı enformasyon[18] daha güvenli bir ileti aktarımını sağlamakta nasıl kullanılabilir?...

İlkin, olası seçenekler arasından bir tanesinin seçilmesinden, bir belirsizliğin giderilmesinden başka bir anlama gelmeyen enformasyonun *bilgi* ile, hele hele *anlam* ile aynı şey olmadığını hatırlamak gerekir. Shannon'un tanımladığı şekliyle enformasyon, bizim için çok önemli bir bilgiyi içerebileceği gibi, tümüyle anlamsız, işlevsiz iletileri de taşıyabilir. Dolayısıyla bilgisayar, yaygın kanının aksine bilgi üreten değil, enformasyon işleyen bir araçtır...

İşin garibi, "Shannon'un tanımladığı şekliyle enformasyon" dediğimizde, böyle bir tanımın olmadığı, teknik adamların sadece "enformasyonun ölçümüne" ilişkin bir model geliştirdikleri gözden kaçabilir. Oysa Aydın Uğur un Donald MacKay'dan aktardığı gibi, "esas sorun... büyük ölçüde, enformasyon kavramının enformasyon içeriği kavramıyla karıştırılmasından, bir nesnenin kendisiyle onun ölçümünün karıştırılmasından ileri gelmektedir. Bilişim mühendisleri, asla, bir enformasyon kavramı geliştirmiş değillerdir. Onların yaptığı, mesaj "taşıyıcı" enformasyonun belli bir özelliğine ya da bir yönüne değgin bir kuram geliştirmekten ibarettir."[19]

Neyin enformasyon olduğunu tanımlayan şey, tabii ki *dışsal* etmenlerdir. Yani, statü, güç ilişkileri, egemenlik, kültürel değerler... gibi siyasal-toplumsal düzenlemelere ait öğeler. Ama aynı enformasyonlar, bilgisayardan çıktığında, kesinleşip nötrleşiyor; işte nesnel bilgi! Gerçeklik, bitlerle ölçülen 1-0 dizilerinden ibaret bir çerçeve içine sığdırılabilirse, dünyaya dair bilgimiz, kaydı kuydu tutulur, ölçülür ve depolanır bir nesneye indirgenebilir, metalaştırılabilir. Eh, o zaman da, bilgisayarının başına geçerek videoyazım aracılığıyla veri bankalarına ulaşabilen kullanıcı, ilke olarak "bilme hakkı"na sahip oluyor!

Oysa *bilgi*, paradigmatik bir süreç —ya da, bu tür bir sürecin ürünü, diyelim:

Her türlü enformasyon, belirli kavramsal şemalar içinde anlamlı; herhangi bir bilgiden söz edilebilmesi, ancak belli bir anlamsal göndermeler bütünü içinde mümkündür... Bilgi bütündür, bütünselliğinden soyundurulamaz, bağlamından koparılamaz, "parça"larına ayrılamaz: "Bilgi her zaman, her yerde araçsaldır," diyor Anthony Wilden, "modern iletişim kuramının terimleriyle, enformasyon her yerdedir; ama bilgi sadece belli hedeflere yönelen, kendini çevresine uyarlayabilen bir sistem bağlamında söz konusu olabilir. Ve durum buysa, bilginin nasıl kodlandığını, nasıl süzüldüğünü sormak durumundayız, niçin ve kimler için kullanıldığını da."[20] Wilden'ın sibernetik terimleriyle dile getirdiği bu "*goal seeking adaptive system*", tabii ki, her birimizin birer alt öğesi olduğu toplumsal sistemden başka bir şey değil.

Bu açıdan, iletişim ya da enformasyon kuramındansa, "sinyal kuramı" adı daha çok yaraşır Shannon-Weaver modeline... Oysa, süregiden tartışmaların pek çoğunda iletişim, —enformasyonun bağlama bağlı özellikleriyle enformasyon değişimine dayanmayan iletişim biçimleri de yok sayılarak— iki kaynak arasında enformasyon takasına, hatta giderek enformasyonun kendisine indirgeniyor. Çünkü bu ölçüde saydam, pürüzsüz bir hat üzerinde vericiden alıcıya sinyallerin gidip geldiği bir iletişim modeli, iki öznenin varlığını bile gerektirmeyebilir, enformasyon onların dışında bir varlık olarak kanal üzerinde aktığına göre... Heinz von Foerster'ın gösterdiği gibi, bu tür bir ileti alışverişi, ancak ve ancak komut düzeyinde işlem yapan "basit" bir sisteme ait olabilir; girdi-çıktı birimleri, iletiyi (ya da komutu) işleyen bir işlem birimi ve karşısındaki sistemle bağlantısını sağlayan bir kablosu olan genel amaçlı bir bilgisayara. Bu bilgisayar, gelen sinyalleri değerlendirip seçeneklerden birine yönelebilir; ama onunla benim aramdaki fark, benim seçimimde özgür davranabilmemdir: Bana bir soru sordunuz, bu soruyu bilgisayar "evet" ya da "hayır" diye yanıtlayacaktır diyelim, oysa ben sorunuza soruyla karşılık verebilir, omuzlarımı silkip susabilir, ya da basıp gidebilirim. Sinyal alışverişi ve enformasyon işleme gibi, daha basit bir sistemin üstesinden gelebileceği bir "iletişim" biçimiyle, benim iletişim davranışım arasına o çok büyük mesafeyi sokan, iradenin, yani öznenin varlığıdır.'

Ama bilgisayarlar, insan beyninin "uzantısı"ysa, ideolojilerden yalıtılmış, enformasyon dizilerine indirgenmiş, nesnel bir dünya tasarımı yapmak olanaklıysa, ve homo sapiens'i genel amaçlı sayısal bilgisayarlardan kalkarak tanımlamak mümkünse, bu öznel, epistemolojik ya da politik sorunlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Mesele "iletişim" ise, terim kıtlığına kıran girmiş değil ya! Buyrun, Anthony Oettinger, iletişim yerine, bilgisayarın iletişim süreçlerinde giderek artan pay ve etkinliğini dile yansıtma —sanki çok gerekliymiş gibi— amacıyla yeni bir terim öneriyor: *Compunications.*[21] Türkçe'ye de, belki "hesaplaşım" gibi bir garabet şeklinde çevrilebilecek terim, *compu-*

ter ve *communications* sözcüklerinden, *neologism* kuralları bile gözetilmeksizin türetilmiş. Türkçe'de iletişim sözcüğü, -şim ekiyle bir karşılıklılığı içinde barındırır, Latince *communis* (*common*, yani ortak) sözcüğünden gelen *communication* da öyle: Biriyle iletişmek, onunla bir ortaklık kurmayı içerir kendiliğinden.

Oettinger'in "tutmayacağı" kesin olan önerisinin akla mantığa ve dile değilse bile, bugünkü dünyaya uyan bir yanı var: *Compunications*, böyle bir ortaklığı, karşılıklılığı dışta bırakıyor, tıpkı enformasyon çağının sayısal iletişim ağları, bilgisayarlar, uydular ve elektromanyetik dalgalarla... donatılmış kitle iletişim sistemleri gibi.

NOTLAR:

1. "...Eucleides uzayının kendisi, fonetik alfabenin insan duyuları üzerindeki etkisinin doğrudan bir sonucudur." Bkz. Marshall McLuhan, *Understanding Media: Extensions of Man*, s. 107.
2. "Belki Doğu Roma'dan bahsediyordur" diyebilir iyimser bir okur; ama "Roma merkezlerinin V. yüzyılda çöktüğü"nü söyledikten hemen sonra, şunları ekliyor McLuhan: "Papirüs asla geri dönmedi. Ortaçağ merkezleri gibi Bizans da, büyük oranda parşömene dayanıyordu..." Bkz. *a.g.y.*, s. 100.
3. Bkz. Kathleen Woodward, *The Myths of Information: Technology and Postindustrial Culture*, s. XV-XVI.
4. Bkz. Aydın Uğur, *İletişim Alanında Gelişmeler: Yeni İletişim Teknolojilerinin Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, Dokrota tezi, s. 18.
5. Bkz. Daniel Bell, *The Coming of Post-industrial Society*, s. 9.
6. Daha geniş bir post-katalog için bkz. Wilson P.Dizard, Jr., *The Coming Information Age: An Overview of Technology, Economics and Politics*, s. 2.
7. Bkz. Umberto Eco, "Living in the New Middle Ages", *Travels in Hyper Reality*, s. 73-85.
8. Umberto Eco, "The Retum of the Middle Ages", *Travels in Hyper Reality*, s. 82.
9. Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, s. 116.
10. *Science and the Modern World*'den aktaran Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, s. 28.
11. Bkz. Eugene F.Provenzo, *Beyond The Gutenberg Galaxy: Microcomputers and the Emergence of Post-Typographic Culture*, s. 11.
12. Yoneji Masuda, "Computopia", *The Information Technology Revolution*, der. Tom Forester, s. 620.
13. Yoneji Masuda, *a.g.y.*, s. 625.
14. Aydın Uğur, *a.g.y.*, s. 66.
15. Ertuğrul Kürkçü, "Ütopyacılıktan Marksizme, Marksizmden Ütopyacılığa", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 9, s. 2760.
16. Edward Ploman'dan aktaran Nabi Avcı, *Kitle Kültürü: Enformatik Cehalet*, s. 147.
17. Bkz. "Komünizm Hâlâ Mümkün mü?", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, cilt 5, s. 1704.
18. Taşırı: *Redundant* yerine taşırılık: *redundancy*.
19. Bkz. Aydın Uğur, *a.g.y.*, s. 119.
20. Anthony Wilden, *System and Structure*, s. XXIX.
21. Bkz. Wilson P.Dizard, Jr., *The Coming Information Age: An Overview of Technology, Ecnomics and Politics*, s. 65.